

Új szereplő a „nagy játszmában”. Kína földgázpolitikája Közép-Ázsiában

2. rész: a kapcsolatok¹

*A New Player in the “Great Game.”
China’s Natural Gas Policy in Central Asia
Part 2: The Relations*

Dudlák Tamás

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2024.2.3

Összefoglaló: A tanulmány a közép-ázsiai földgáziparban való kínai részvétel geopolitikai és geoökonómiai háttérét elemzi. A téma feldolgozásának az időszerezését az utóbbi évek számos olyan fejleménye teszi indokolttá, amely hozzájárul Közép-Ázsia geopolitikai és gazdasági helyzetének az átrendeződéséhez, és komoly hatással van a régió erőforrás-gazdálkodására. Az írás célja annak a bemutatása, hogy bár a térségből származó erőforrások Kína teljes energiaszükségletének csak kis részét elégítik ki, Peking mégis alapvető hatással van a közép-ázsiai energiatér szerkezetére. Azaz az ottani erősödő befolyását a földgázpolitikája kis részben alapozza meg, a növekvő közép-ázsiai szerepvállalása azonban – az orosz jelenléttel együtt – a térség hatalmi viszonyait illetően sajátosan átmeneti helyzetet eredményez. A kétrészes tanulmány második részében az elsőben bemutatott szereplők – Kína, valamint a három, földgázforrásokkal rendelkező közép-ázsiai ország, Türkmenisztán, Üzbegisztán és Kazahsztán – között kialakult földgázpolitikai kapcsolatokat elemzem, az első részben meghatározott kérdések mentén.

Kulcsszavak: Kína, földgáz, Közép-Ázsia, geopolitika

Abstract: *This paper reveals the geopolitical and geo-economic background of Chinese involvement in Central Asia’s natural gas industry. The timeliness of this topic is underlined by several developments of the last few years that contribute to the rearrangement of Central Asia’s geopolitical and economic situation and have a severe impact on the management of resources in the region. The study aims to demonstrate that, although the resources acquired from Central Asia represent only a small fraction of China’s total energy needs, Beijing is still fundamentally transforming the structure of the Central Asian energy space. Although the natural gas sector constitutes only one aspect of China’s increasing influence in Central Asia, China’s growing involvement, in parallel with the Russian presence there, leads to*

a transitional situation in the power relations of the region. The second part of this two-part paper analyses the natural gas policy relations between the two actors presented in the first part – China on one side and the three Central Asian countries with significant natural gas resources, namely Turkmenistan, Uzbekistan, and Kazakhstan on the other – along the lines of the research questions mentioned there.

Keywords: *China, natural gas, Central Asia, geopolitics*

Bevezetés

A kétrészes tanulmány második részében az elsőben bemutatott két fél, vagyis Kína, valamint a földgázforrásokkal rendelkező három közép-ázsiai ország (Türkmenisztán, Üzbegisztán és Kazahsztán) között kialakult földgázpolitikai kapcsolatokat elemzem, az első részben meghatározott kérdések alapján. Az említett szereplők között a legfontosabb kapcsolódási pontot kétségkívül a Közép-Ázsia–Kína földgázvezeték jelenti; így először annak a kiépülési folyamatát ismertetem, amely megmutatja Pekingnek a közép-ázsiai földgázszektorban való fokozatos térnyerését. Ezt a két fél földgázkapcsolatainak az általános értékelése követi, amely során Kína energiapolitikai aktivitásának a közép-ázsiai regionalizációra, a helyi elitekre, valamint az ott fekvő országok függőségére, illetve a regionális hatalmi viszonyok átalakulására való hatását elemzem. A tanulmány a következtetésekkel zárul.

Közép-Ázsia geopolitikai meghatározottsága

Közép-Ázsiában a Szovjetunió felbomlása után létrejött független államok egy földrajzilag és gazdaságilag zárt környezetben helyezkednek el, az eurázsiai kontinens szomszédos területeihez infrastruktúráisan gyengén kapcsolódnak. Ez a jellegzetesség problémássá teszi számukra a diverzifikált külkapcsolatok kialakítását, valamint azt, hogy a nyersanyagaikat a világpiacon hatékonyan értékesítsék.

Közép-Ázsiában nincsen hegemon hatalom, helyette a nagy szomszédok – hagyományosan Oroszország, újabban pedig Kína – fejtenek ki politikai és gazdasági hatást a helyi ügyekre. A térség pedig e két hatalom felé nem rendelkezik természetes határral – ami megkönnyíti azok ottani jelenlétét. Bár a régió országai a kínai magterülettől (keleti part) legalább olyan távol fekszenek, mint Moszkvától, Kína – akárcsak Oroszország – több ezer kilométeres szakaszon határos velük, így a Közép-Ázsiában zajló események nem lehetnek a pekingi vezetés számára közömbösek. Ami a helyi hatalmakat illeti, a térség gazdasági vezetője és legnagyobb területű állama Kazahsztán, a legnagyobb lakossággal viszont Üzbegisztán rendelkezik.

1. táblázat
A közép-ázsiai földgázexportőr országok alapadatai²

Ország	Főváros	Terület (km ²)	Népesség (2021)	GDP (millió USD) (2021)	Elnökök	Export Kínába, milliárd USD (2020)	Kőolaj- és földgáz-export Kínába, a teljes export arányában (%) (2020)												
Üzbegisztán	Taskent	440.650	34.915.100	69.238	Iszlam Karimov (1991–2016)	1,29	31,20%												
					Savkat Mirzijojev (2016–)			Türkmenisztán	Asgabat	469.930	6.341.855	45.231	Szaparmurat Nijazov (1990–2006)	5,32	98,80%	Gurbanguli Berdimuhamedov (2007–2022)	Serdar Berdimuhamedov (2022–)	Kazahsztán	Asztana
Türkmenisztán	Asgabat	469.930	6.341.855	45.231	Szaparmurat Nijazov (1990–2006)	5,32	98,80%												
					Gurbanguli Berdimuhamedov (2007–2022)														
					Serdar Berdimuhamedov (2022–)														
Kazahsztán	Asztana	2.699.700	19.000.988	197.112	Nurszultán Nazarbajev (1990–2019)	9,42	28,10%												
					Kaszim-Zsomart Tokajev (2019–)														

A regionalizáció, azaz a régió országai közti összeköttetések és együttműködések gyengék, a meglévő infrastruktúra a szomszédos nagyhatalmakkal való integrációt segíti. Az egyes közép-ázsiai országok sok tekintetben különböznek egymástól, az érdekkellentéteiket pedig a nyersanyagok (kőolaj, földgáz, szén, urán, víz) egyenlőtlen eloszlása is súlyosbítja. A regionális szervezetek, amelyekben részt vesznek (Sanghaji Együttműködés Szervezete, Eurázsiai Unió, Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete, Független Államok Közössége, Türk Államok Szervezete) nem helyi kezdeményezések, hanem valamilyen külső hatalom dominálja őket. Azonban a felsorolt nemzetközi szervezetek sem értek el átütő sikereket a közép-ázsiai államok integrációját illetően. A térség számára a legtöbb kapcsolódási pontot még mindig az Oroszországhoz fűződő szoros gazdasági, politikai, katonai és kulturális viszony jelenti, amelyet azonban 1991 után amerikai, kínai és kisebb mértékben indiai, török és európai részről is kihívás ért.

Kínai érdekek Közép-Ázsiában

Peking számára geopolitikai értelemben Közép-Ázsia az egyik „legnyitottabb” régió, minthogy Kína ott szembesül a legkevésbé az amerikai és európai befolyással, így kevésbé kell versenyeznie a nyugati székhelyű nemzetközi vállalatokkal. Ez a relatív geopolitikai vákuum a régió „elzártságának” köszönhető, mivel az a világtengerekről nehezen megközelíthető, így a világtengerek felett ellenőrzést gyakorló nyugati hatalmak számára mindig is nehezen elérhető maradt.³

Kína számára Közép-Ázsia energia- és nyersanyagforrásként, kereskedelmi kapcsolatként, nyugat felé vezető tranzitrégióként, valamint a muszlim világgal való kapcsolattartásban tölt be rendkívül fontos szerepet. Mindezekkel összefüggésben Kínának a régió kapcsán jelentkező politikai és gazdasági érdekeit három szempont köré csoportosíthatjuk.⁴

- Biztonság: az északnyugat-kínai Hszincsiang tartomány⁵ stabilitásának a biztosítása a fokozott határőrizet, a radikális muszlimok, illetve a terrorizmus elleni intézkedések révén, valamint mindezeket elősegítendő jó kapcsolat kialakítása a közép-ázsiai muszlim köztársaságokkal.⁶
- Gazdaság: az Ázsián keresztül húzódó, Európa felé tartó szállítási útvonalak kiépítése, a meglévő kapacitások bővítése a vasúti és a közúti kapcsolatok fejlesztése révén.⁷ 2013 óta Közép-Ázsia deklaráltan is kulcsszerepet tölt be Peking globális ambíciói részeként.⁸ Kínai kereskedelmi szempontból a térség jelenleg a világ leghosszabb gazdasági folyosójának, a Hszi Csin-ping által 2013-ban kihirdetett Övezet és Út Kezdeményezésnek (*Belt and Road Initiative*, BRI) az első elemeként tulajdonképpen a kelet-nyugati folyosó átmeneti szakaszának is tekinthető.

- Energia: Kína hozzáféréseinek biztosítása a közép-ázsiai eredetű kőolaj- és földgázforrásokhoz – vezetékek építése (*midstream* tevékenység) és kitermelési befektetések⁹ (*upstream* aktivitás) révén. A közlekedési összeköttetések intenzív fejlesztése mellett a BRI Kína ellátásbiztonságához is hozzájárul.¹⁰

Az 1990-es években két nagy geopolitikai átalakulás befolyásolta Közép-Ázsia hatalmi helyzetét: egyrészt a Szovjetunió felbomlása, másrészt pedig Kína gyors ütemű gazdasági növekedése.¹¹ Az elsőt követően óriási visszaesés következett be a függetlenné vált térségbeli köztársaságok gazdasági termelésében. Ennek részeként az energiahordozók kitermelése és exportja is jelentősen lecsökkent.¹² Ráadásul a posztszovjet időszakban az orosz dominancia nem segítette elő a regionális energiapiaci integrációt – ellenkezőleg: sokkal inkább a térség fragmentációjához járult hozzá.¹³

Az 1990-es években a közép-ázsiai államok és Kína korábbi határvitáinak a rendezése lehetővé tette, hogy Peking a térséghez fűződő kapcsolatából a konfliktusra okot adó egyik kérdést megszüntesse.¹⁴ Ez a lépés alapvető fontosságú volt a régió felé való nyitás és politikai bizalomépítés folyamatában.

A 2000-es évektől a korábbi, biztonsági szempontokat előtérbe helyező megközelítéshez képest Közép-Ázsia két új szempontból is fontossá vált Kína számára: az egyik a térségen túlmutató kereskedelmi lehetőségek kiaknázása az összekötő szállítási folyosók létrehozása révén, a másik pedig a régió nyersanyagaihoz való hozzáférés.¹⁵

Az energiapolitikai helyzet megváltoztatásán túl a felemelkedő Kína két szempontból is átalakította a közép-ázsiai viszonyokat. Egyrészt sikerült meggyőznie az újonnan függetlenedett államokat, hogy a Pekinggel való együttműködés előnyösebb számukra, mint ha az ujjur szeparatistákat (vallási és etnikai rokonokat) támogatnák Hszincsiang tartományban. Másrészt Kína a kereskedelmi aktivizmusa révén fokozatosan átvette Oroszországtól a gazdasági vezető szerepet, így a keleti nagyhatalommal való kapcsolatokkal együtt járó anyagi fejlődés lehetősége kellően erős motivációt jelentett a gazdaságilag gyengélkedő és legitimitációs deficitben szenvedő közép-ázsiai rezsimeknek.¹⁶ Kínának mint a tőkeerős és hatalmas energiaigénnyel bíró szomszédnak a közép-ázsiai köztársaságok gazdaságának az élénkítésében betöltött szerepe mind a 2008-as válságot, mind a 2014-es kőolajár-zuhanást követő időszakban rendkívül megnőtt. Ha az összesített kereskedelmet nézzük, a kapcsolatok fejlődése nyilvánvaló: míg 2002-ben a térség öt országa egymilliárd dollár értékben kereskedett Kínával, addig 2014-re ez a szám már 45 milliárdra emelkedett.¹⁷

A kínai–közép-ázsiai energiakapcsolatok felfutásával a kereslet és a kínálat szerencsés találkozásának lehetünk tanúi. Amikor Peking lehetséges felvevőpiacként megjelent, a régió államai a nyersanyagexportjuk diverzifikációs lehetőségeit keresték. Ebben az új helyzetben Kína ideális partnernek tűnhetett, mivel földrajzilag viszonylag közel van,¹⁸ gazdaságilag dinamikusan fejlődő és fizetőképes vásárló, valamint a politikai berendezkedése is hasonló normákon alapszik, mint a közép-ázsiai államoké.¹⁹

A Közép-Ázsia–Kína földgázvezeték kiépülése

A legfontosabb energiapolitikai változás Közép-Ázsiában a 2000-es évek végén történt, s az ahhoz vezető folyamat a térség általános geopolitikai helyzetének a szempontjából is kiemelt jelentőségű. A változás lényege, hogy a hatalmas türkmén földgázpotenciál legnagyobb részét 2009 óta már nem Oroszország, hanem Kína használja fel. A 2000-es évek elején Moszkva azt tervezte, hogy a Türkmenisztánban kitermelt, egyre bővülő mennyiségű földgázt kizárólag az oroszok közvetítik majd az európai fogyasztók felé (2009-től évi 70–80 milliárd köbméter importálásában gondolkodtak), ám ez nem valósult meg.²⁰ Az orosz tervnek három akadálya is volt: egyrészt az európai földgázkereslet nem növekedett olyan mértékben, hogy a türkmén többlettermelést is felszívja (lásd: világgazdasági válság), másrészt a Gazprom anyagi lehetőségei nem tették lehetővé a Türkmenisztán és Oroszország közötti, addigra már elavult vezetékrendszer fejlesztését, ami pedig elengedhetetlen lett volna a nagyobb mennyiségű földgáz szállításához. Mindezt tetézte a földgáz áráról a két fél által folytatott, már politikai szintre emelkedett vita.

Ilyen előzmények után 2009 áprilisában robbanás történt az Oroszországot és Közép-Ázsiát összekötő Közép-Ázsia–Központ földgázvezetékben, ami Türkmenisztán számára gyakorlatilag lehetetlenné tette az Oroszországba irányuló földgázexportot.²¹ Ennek azonnali gazdasági következményei lettek: abban az évben a türkmén GDP 25 százalékkal esett vissza. Ugyanakkor év végére, decemberben Asgabat és Moszkva között létrejött a földgáz áráról szóló megállapodás, így a szállítások folytatódhattak.²² Azt követően viszont a 2008-as 45 milliárd köbméter helyett 2012-ben már csak 19,6, 2014-ben 10,5, 2015-ben pedig csak 4 milliárd köbméter földgázt exportált Türkmenisztán Oroszországba.²³ A szállítások 2016 és 2019 között szüneteltek, de 2019 áprilisában sikerült megegyezni a feleknek arról, hogy a Gazprom öt évig minimális mennyiségben földgázt vásárol a Turkmengaztól.²⁴

A 2008-as világgazdasági válság mérföldkő volt a tekintetben, hogy Közép-Ázsia energiatérképe a gazdaságilag stagnáló, illetve rendkívül lassan növekvő Oroszország és a folyamatosan gyarapodó Kína közti dinamikáknak köszönhetően jelentősen átalakult.²⁵ 2008-ban még Oroszország volt a régió kívüli

egyetlen szereplő, amely számottevő mennyiségben importált onnan földgázt (47 milliárd köbmétert Türkmenisztánból, valamint kicsit több mint 10 milliárd köbmétert Üzbegisztánból). A világgazdasági válság, valamint az annak következtében fellépett, de attól függetlenül is tapasztalt európai földgázkereslet-csökkenés jelentősen gyengítette Moszkvának azt a lehetőségét, hogy továbbra is ellenőrizze a közép-ázsiai energiahordozókat és befolyásolja az exportjukat.²⁶ Az orosz pozíciók gyengülése pedig teret nyitott a dinamikus kereslettel bíró Kínának.

Peking és Asgabat már 2006-ban hosszú távú földgázvásárlási szerződést írt alá, amelyben a felek 30 évre szóló, évi 30 milliárd köbméter földgáz szállításáról egyeztek meg. E téren jelentősen motiválhatta Kínát, hogy 2006-ban részletesen felmérték a türkmenisztáni Galkinis földgázmezőben (a világ második legnagyobb kitermelőhelyében)²⁷ rejlő óriási potenciált. 2007 júliusában a CNPC (*China National Petroleum Corporation*) kivételes helyzetbe került Türkmenisztánban, korábban ugyanis a külföldi olajvállalatoknak csak a Kaszpi-tengernél, technikailag nehezebb körülmények között folyó földgázkitermelésben jutott szerep.²⁸ A kínai állami vállalat számára azonban lehetővé vált, hogy egy 32 évre szóló megállapodás keretében a Turkmengazzal közösen megkezdje az Amu-darja folyó és az üzbég határ közötti földgázmezők kiaknázását.²⁹ Kína 2009-ben 4 milliárd, 2011-ben pedig 4,1 milliárd dollár értékben nyújtott kölcsönt Türkmenisztánnak a Galkinis óriásmező részének tekintett Dél-Jolotan mező két szakaszban történő fejlesztésére.³⁰ Ez utóbbinak a kiaknázására 2010 januárjában 9,7 milliárd dollár értékben a CNPC, a Petrofac, az LG, a Hyundai és a Gulf Oil and Gas egy konzorciumot hozott létre.³¹ A sikeres tevékenységük eredményeként 2014-re 10 milliárd, 2019-re pedig már 30 milliárd köbméter földgázt adott az óriásmező.³² Fontos megjegyezni, hogy Türkmenisztánban a kínai vállalatok nem tulajdonosként, hanem alvállalkozóként vesznek részt a kitermelésben, amelyek így is meghatározzák a türkmén gazdaság lehetőségeit.³³ Az említett lépések mind azt készítették elő, hogy Közép-Ázsia és Kína között létrejöhessen a közvetlen földgáz-összeköttetés, és a vezeték számára a források biztosítottak legyenek.

Kína Üzbegisztánnal és Kazahsztánnal 2007-ben kötött megállapodást a Közép-Ázsia–Kína földgázvezetékéről,³⁴ 2009 decemberében pedig már megnyitották a vezeték A szakaszát, ami alapvetően változtatta meg a régió energiapolitikai viszonyait. Az A szakasz útja a kelet-türkmenisztáni forrásterületről Üzbegisztánon és Kazahsztánon keresztül – Tádzsikisztán és Kirgizisztán elkerülésével³⁵ – Hszincsiang tartományba vezet. Kína finanszírozta az építkezés teljes, 8 milliárd dolláros költségét, és a megállapodás értelmében az üzbég és a kazah szakasz 50 százalékos tulajdonosává vált, a türkmén pedig türkmenisztáni állami tulajdonban maradt.³⁶ A hossza ellenére a Közép-Ázsia–Kína földgázvezeték egyike lett a világ leggyorsabban megépült gázvezetékeinek. A bővítések is hasonló gyorsasággal zajlottak: az A szakasszal párhuzamos B-t 2012 októberére

készítették el. E két vezeték egyaránt évi 15 milliárd köbméteres kapacitással épült. A C szakasz – amely szintén Üzbegisztánon és Kazahsztánon halad keresztül, és 2012 márciusa és 2014 júniusa között épült – évi 25 milliárd köbméter kapacitású.

A Közép-Ázsia-Kína földgázvezeték-rendszer megépülése természetesen kínai területen is jelentős infrastruktúra-fejlesztéseket kívánt annak érdekében, hogy a nyugatról bejövő földgáz egészen az ország keleti területein élő fogyasztókig eljusson. Az első összekötő vezeték, az ún. Nyugat-Kelet földgázvezeték első szakasza 2002-től 2004-ig épült. Az még a Tarim-medence földgázmezőinek az országos hálózatba való bekötésére szolgált. A 2008 és 2011 között elkészült második szakasz viszont már a Közép-Ázsia-Kína földgázvezeték A és B szakaszán keresztül érkező földgáz szállítását végzi. Ez a világ leghosszabb földgázvezetéke: a kazah-kínai határon fekvő Horgosztól egészen Hongkongig tart. A harmadik szakasz 2012 és 2014 között épült, és Horgosztól Fucsouig vezet. A negyedik megépítése a Közép-Ázsia-Kína földgázvezeték D szakaszának a fejleményeitől függ.³⁷

A Közép-Ázsia-Kína vezeték 2010 végére már évi 30 milliárd köbméter földgázt szállított. Értesülések szerint Kína akkoriban 185 dollár körüli összeget fizetett 1000 köbméterért Türkmenisztánnak.³⁸ Peking abban az évben Üzbegisztánnal és Kazahsztánnal is megegyezést kötött arról, hogy azok a saját földgázforrásaikkal csatlakoznak a vezetékhez. Ennek eredményeként 2018-ban Üzbegisztán már 6,5 milliárd köbmétert exportált Kínába. Az eset geopolitikai érdekessége, hogy a kivitt mennyiség egy része az orosz Lukoil üzbegisztáni termeléséből származott.³⁹ Kína egyébként ügyesen használta ki a helyi dinamikákat, és érdekeltté tette a feleket az együttműködésben. Azért, hogy az Oroszország hagyományos közép-ázsiai befolyása elleni kihívása élét tompítsa, lehetővé tette, hogy a kínai határig orosz cégek is részt vehessenek a vezetékek építésében.⁴⁰ Természetesen így is Kína tekinthető a közép-ázsiai földgázpolitikai együttműködések fő haszonélvezőjének: az Oroszországot és Kínát összekötő Szibéria Ereje 1 földgázvezeték megépítése (2014–2019), valamint a Szibéria Ereje 2-ről szóló tárgyalások eszközként szolgálnak ahhoz, hogy Peking az egyetlen eddigi nagy volumenű vezetékes beszállítójával, Türkmenisztánnal szemben kedvezőbb földgázarat alkudjon ki.⁴¹

A Közép-Ázsia-Kína vezeték negyedik, D szakasza egy 2013. szeptemberi megállapodás értelmében a – többek között – Türkmenisztán és a CNPC által közösen fejlesztett Galkinis mezőtől indul, s Üzbegisztánon, Tádzsikisztánon és Kirgizisztánon keresztül halad majd tovább – előreláthatólag 2028 körül –, 30 milliárd m³/év kapacitással.⁴² A CNPC 3,7 milliárd dollárral járult hozzá a 410 km-es tádzsik szakaszhoz.⁴³ A D szakasz azonban máig sem készült el, mivel a munkálatokat politikai és gazdasági okok miatt többször is le kellett állítani. 2014 márciusában például a kirgizek és a tádzsikok közti határ menti tűzharc

komolyan hátráltatta az építkezést,⁴⁴ de az a tervek szerint még 2024-ben újraindulhat.⁴⁵ A projekt valóban sok kockázattal jár, mivel a három nagy szénhidrogén-termelő közép-ázsiai országhoz képest Kirgizisztánt és Tádzsikisztánt sokkal instabilabb politikai környezet jellemzi, valamint az egymás közti, illetve az Üzbegisztánnal való viszonyuk számos esetben etnikai villongásokhoz, határmenti összecsapásokhoz vezetett.

Hatalmi átrendeződés Közép-Ázsiában

A bemutatott fejlemények alapján kijelenthető, hogy a közép-ázsiai földgázért folytatott, Moszkvával vívott geopolitikai versenyt Peking nyerte. Az 1990-es években és 2000-es évek elején Oroszország a földgáz fő importőreként még képes volt az árakat kézben tartani, ám a kínai földgázimport kiépülése és bővülése az orosz földgázpolitikai hegemonia végét jelenti.⁴⁶ Kína néhány év alatt szinte teljes mértékben „lekötötte” a közép-ázsiai szabad földgázkapacitásokat (túlnyomóan a türkménisztáni forrásokat), így akadályozta meg azt, hogy az orosz fél domináns szereplőként visszatérjen, vagy az európai befektetők alternatív, nyugati földgázvezetékét (Nabucco, Transzkaszipi földgázvezeték) építsenek ki. Az utóbbiak távoltartásának a célja egyébként Moszkvát érdekeltté tette abban, hogy Pekinget hallgatólagosan támogassa a közép-ázsiai földgázpiaci dominanciája kialakításában. Oroszország ugyanis a Közép-Ázsia–Kína földgázvezeték-rendszer kiépülése után is képes volt a térségből nyugat felé tartó export ellenőrzésére, és sikeresen megakadályozta – akkor már Kínával együtt –, hogy nyugati szereplők közvetlenül Közép-Ázsiából földgázt importálhassanak.⁴⁷ Moszkva számára ugyanis 2022-ig az elsődleges földgázpiacot Európa jelentette, így az itteni pozíciójának a védelme vált a legfőbb geoökonómiai céljává.

Fontos kijelenteni, hogy a közép-ázsiai földgázpiacok átrendeződése és az e téren megvalósuló kínai dominancia eddig nem okozott orosz–kínai katonai és politikai konfliktust. Az energiapolitikai (és -kereskedelmi) előretörés mellett Kína más területeken óvatos, az orosz katonai fölényt és érdekeket tiszteletben tartó politikát folytat Közép-Ázsia kapcsán. Moszkvának a régióbeli katonai jelenléte egyébként Peking számára is kifizetődő: ugyanis míg az orosz hadsereg szavatolja a térség biztonságát, addig a kereskedelem és a gazdasági aktivitás előnyeit Kína élvezheti.

2022 óta viszont Moszkva politikai és gazdasági figyelmét és erőforrásait az Ukrajna elleni háború köti le, s nincs elég pénzügyi kapacitása arra, hogy támogatásokat nyújtson a térségnek,⁴⁸ pedig az oroszok ellen 2022-ben bevezetett szankciók Közép-Ázsia országait is negatívan érintik. Ez ahhoz vezethet, hogy Oroszország gazdasági (és katonai) pozíciója tovább gyengül a régióban, ami lehetőséget jelenthet Kína további térnyerésére. Az Amerikai Egyesült Államok Afganisztánból történt kivonulása Kína és Oroszország közép-ázsiai kapcsolatát szintén jelentősen átalakíthatja.

Mindezek a geopolitikai fejlemények azonban nem csupán lehetőséget, de felelősséget, sőt kényszert is magukban hordoznak Peking számára. Minél aktívabb Kína Közép-Ázsiában, és minél több szállal kötődik a régióhoz, annál inkább muszáj az energiakapcsolatokon túl is gazdasági-hatalmi pozíciókat szereznie a térségbeli államokban. Csak így lehetséges ugyanis, hogy a már meglévő kapcsolatokat a saját érdekei szerint, a kockázati tényezők mérséklésével fenntartsa, vagyis érdekellentétek esetén legyen a kezében olyan katonai, politikai és gazdasági ütőkártya, amellyel a helyi szereplők befolyásolhatók. Ez helyi szemszögből kedvezőtlen fejlemény: ha Kína a jelenleginél is kiterjedtebb érdekérvényesítő pozíciót szerez a régióban, akkor az könnyen egyirányú függőséghez vezethet.

Kína és Oroszország Közép-Ázsiában egyszerre versenyez egymással és érdekelt az együttműködésben („*coopetition*”).⁴⁹ Michal Lubina ezt a sajátos viszonyt a harmonikus együttműködés és a rejtett versengés egyvelegeként jellemzi.⁵⁰ A kínai és az orosz vezetés is kiemeli, hogy annak ellenére, hogy az érdekeik nem fedik egymást, Közép-Ázsiában szinergiára törekednek, és kerülnek a közvetlen összeütközést. A két nagyhatalom között inkább egyfajta térségbeli „munkamegosztás” figyelhető meg:⁵¹ míg Kínát a kapacitásai a kereskedelem, az energiapolitika és a közlekedési infrastruktúra fejlesztéséhez kötik, addig az orosz dominancia a biztonságpolitikában és a kulturális szférában érhető tetten.⁵² A régióval folytatott kínai kereskedelem nemcsak nagyobb, de gyorsabban is bővül, mint a riválisáé: 2022-ben nagyjából 70 milliárd dollárt tett ki, miközben az orosz csak 40 milliárdot. Az elemzők ebből arra következtetnek, hogy Moszkva kénytelen gyengíteni a Közép-Ázsia feletti ellenőrzését.⁵³

A Moszkva és Peking között a régióban kialakult komplex kapcsolatrendszer abból eredeztethető, hogy a közép-ázsiai biztonsági érdekeik azonosak: a nyugati befolyás korlátozása, a terrorizmus és a radikalizmus visszaszorítása, a szeparatista törekvések letörése és a meglévő (autoriter) gazdasági klientúrákat kiszolgáló vezetések támogatása a demokratizálódással szemben.⁵⁴ Bár Kína és Oroszország számára Közép-Ázsia politikai, gazdasági, társadalmi és biztonsági helyzete korántsem optimális, de a régió önmagában nem számít problematikusnak egyikük számára sem. Az, hogy a térség biztonságos és stabil „hátszónak” minősül, fontos mindkét nagyhatalom számára ahhoz, hogy külpolitikailag sokkal inkább a Közép-Ázsiától távolabb eső kelet-ázsiai, illetve kelet-európai területekre koncentrálhassanak.

Kína gazdasági gravitációs ereje

Kína közép-ázsiai sikerének az elsődleges külső okai között egyértelműen a Szovjetunió, illetve Oroszország térségbeli jelenlétének a meggyengülése említhető. A posztszovjet időszakban a régió államai a gazdaságuk élénkítése érdekében kénytelenek voltak külföldi anyagi, pénzügyi és technikai segítségre

támaszkodni,⁵⁵ ami újabb lehetőséget teremtett a világszerte egyre dinamikusabb szerepet vállaló Kínának. A térségbeli államok, illetve a helyi politikai elittek rájöttek, hogy alternatíva híján a kínai gazdasági érdekek részleges kiszolgáltatásával járhatnak a legjobban. Peking így egy olyan régióban szerezhetett dominanciát, ahol a tőkeerős nyugati befektetők hiánya⁵⁶ jelentősen segítette a saját vállalatai térnyerését.

Peking infrastrukturális fejlesztésekkel, a globális kereskedelembe és ellátási láncokba történő hatékony bekapcsolódás ígérétevel próbálja a közép-ázsiai államokat minél több szállal magához kötni. Ekképpen nem csupán diverzifikációs lehetőséget kínál számukra, hanem a Moszkvától való hagyományos exportfüggőségüket és geopolitikai kiszolgáltatottságukat is csökkenti (kiváltja).⁵⁷ Kína a BRI és az energia-infrastruktúra kiépítése révén segít a közép-ázsiai államoknak a világtengerektől elzárt helyzetükből kitörni.⁵⁸

Kínát az óriási befektetési kapacitása vonzóvá tette a gyakran pénz- és technológiai hiánnyal küszködő, kisebb gazdaságokat irányító helyi kormányok számára. Az ő nézőpontjukból a kínai kölcsönök és befektetések előnye a nyugatiakkal szemben, hogy Peking nem támaszt politikai, társadalmi és környezetvédelmi feltételeket a kölcsönök nyújtása során, így azok az országok vezető rétegének lehetőséget biztosítanak arra, hogy a helyi gazdaságot csekély saját hozzájárulással is fejleszteni tudják – a kínai érdekekkel összhangban.⁵⁹ Így a kelet-ázsiai állam befektetése egyúttal gazdasági és befolyásszerzéssel is párosul.⁶⁰ Ugyanakkor Peking fokozódó közép-ázsiai energiapolitikai aktivitása „felerősítheti a »klánalapú« közép-ázsiai elitcsoportok járadékvadász-hajlandóságát”.⁶¹ Az ottani uralkodó osztályok hatalma jellemzően a kőolaj- és földgáztermékek exportjára támaszkodik, azok jelentik a gazdasági termelés legfőbb színterét.⁶² Kína politikájában és a későbbi befektetései pozicionálásában az említett pénzügyi eszközök kétségtelenül fontos szerepet töltenek be. Érdemes kiemelni, hogy mind Kazahsztán, mind Türkmenisztán esetében a kínai energiapolitikai együttműködések olyan, több milliárd dolláros kölcsönök előzték meg, amelyek mezőfejlesztéseket, illetve a nemzeti kőolaj- és földgázipari vállalatok tevékenységét támogatták.⁶³ Peking mindkét ország esetében ugyanazt a politikát alkalmazta: a folyamatos terjeszkedésnek köszönhetően a kínai vállalatok a 2000-es évektől kezdve több, stratégiai fontosságú közép-ázsiai kőolaj- és földgázprojektben szereztek részesedést.

Bár a kínai és a közép-ázsiai kormányok együttműködése jelenleg meglehetősen erős, a térségbeli dinamika és a közvéleményben a kínaiak aktivitásával szemben tapasztalható általános (ellen)érzés ezt könnyen megváltoztathatja.⁶⁴ A fenntartható kereskedelemhez ugyanis a kereskedőpartner és a „piaci tér” bizalma is elengedhetetlen – és ez a megállapítás az energiahordozók esetében is érvényes. Ugyanakkor a korábban nem ismert területekkel,

országokkal és népekkel kialakított kapcsolatok során a kínai vezetés is egy tanulási folyamaton megy keresztül, ami a középhatalmi státuszról egy globális felelősséggel bíró hatalommá válás folyamatának része.

Függőségek kialakulása

A túlzott kínai gazdasági befolyás azonban az eliteket és az országokat is függővé teheti. Ebből a szempontból Türkmenisztán helyzete a leginkább problémás. Asgabat, úgy tűnik, az orosz függőséget felcserélte a kínaira.⁶⁵ Az Oroszországba szállított földgáz mennyisége továbbra sem éri el a 2009 előtti szintet, míg az alternatív útvonalakon (a Kaszpi-tengeren át Európába, illetve Afganisztánon keresztül Pakisztánba és Indiába) történő kivitel több okból sem tűnik a közeljövőben megvalósíthatónak. 2017-ben például az ország teljes földgázexportjának 70 százalékát – 38,7 milliárd köbmétert – a kelet-ázsiai állam vette fel.⁶⁶ A függőséget tovább súlyosbítja, hogy Asgabat a Pekingtől kapott több milliárd dolláros kölcsön révén fejlesztette a földgázkitermelő kapacitását, így a Kínába tartó földgáz egy része tulajdonképpen az adósság visszafizetéseként is felfogható.⁶⁷ A problémát fokozza a türkmén gazdaság egyoldalúsága: a különféle szénhidrogéntermékek (jellemzően a földgáz) az export nagyjából 90 százalékát teszik ki (például 2012-ben 93%-ot, ezzel a GDP 48%-át adta).⁶⁸ Ez a helyzet meglehetősen hullámzó nagyságú bevételeket okozhat: minden attól függ, hogy milyen áron és mennyiségben tudja az ország az említett termékeket eladni⁶⁹ – amit pedig többnyire a külső körülmények (világpiaci ár, Kínával kialakult ár, a kínai kereslet nagysága) határoznak meg. Például a koronavírus-járvány miatt lecsökkent kínai irányú szállítások rendkívül negatív hatással voltak a türkmén bevételekre. Az orosz gazdaságnak a 2014-ben kezdődött szankciós rezsim miatti gyengélkedése és a kínai növekedésének a lassulása intő jelként szolgálhat, és arra sarkallhatja Asgabatot, hogy a földgázexportját a hagyományos partnereinek túl is diversifikálja.⁷⁰ Mindezek a külső hatások, kiegészülve a 2014-ben bezuhant kőolaj- és földgázárakkal, komoly visszaeséshez vezethetnek a türkmén gazdaságban.

2014-ben Türkmenisztán hozzávetőlegesen 30 milliárd köbméter földgázt szállított Kínának, 11-et Oroszországnak, 7-et pedig Iránnak. Moszkva a kínai-türkmén földgázkapcsolat létezése óta egyre kisebb mennyiségben vásárol földgázt a közép-ázsiai országból. 2016-ban pedig olyan vita alakult ki Moszkva és Asgabat között, amelynek következtében meg is szűnt a türkmén földgáz felvétele. 2017-ben egy fizetéssel kapcsolatos nézeteltérés után Türkmenisztán Irán felé is megszüntette a kivitelét, így 2017-től gyakorlatilag Kína maradt annak az egyetlen célországa.⁷¹

Üzbegisztán viszonylag kevés kőolajat és földgázt exportál, ezért a kitettsége e téren Türkmenisztánhoz képest elenyésző. Kazahsztán kőolaj- és földgázkivitele jelentős, de diverzifikált,⁷² így összességében nem annyira kiegyensúlyozatlan a Kínával való kapcsolata, mint Asgabatnak. A kazah vezetés által követett multivektorális külpolitika⁷³ nyitottságot jelent a nyugati, az orosz és a kínai befektetők irányába egyaránt: a Kaszpi-tengeren keresztül 2006 óta kőolajat szállít a Földközi-tengerig tartó Baku–Tbiliszi–Ceyhan vezetékbe, illetve kőolajat és földgázt a szovjet időkből örökölt infrastruktúra révén Oroszországba (amelyet Moszkva továbbértékesít nyugatra). A multivektorális külpolitika alkalmazásának a legfőbb eszköze az energiapolitikában a többszereplős tenderek meghirdetése, amelyekre a nyugati, az orosz és a kínai vállalatokat is meghívják.⁷⁴ E külkapcsolati forma a pragmatizmuson, az állandó szövetségek elutasításán és az ideológiamentes együttműködésen alapul.⁷⁵ Kazahsztán vezetése hatékonyan gyakorolja ezeket az elveket, így egyensúlyoz az orosz, a nyugati és a kínai érdekek között,⁷⁶ hogy ezáltal küzdjék le az ország zárt földrajzi helyzetéből adódó hátrányokat. Mindez azt a kiemelt célt is szolgálja, hogy az ország ne váljon a két szomszédos nagyhatalom ütközőzónájává.⁷⁷

A regionalizmus kérdése

A kínai–közép-ázsiai energiakapcsolatok kiépülésének áttekintéséből láthattuk, hogy az elemzett régió államai egyenként, bilaterális formában kénytelenek Kínával a kapcsolatokat fenntartani, ami Peking számára jóval előnyösebb feltételeket jelent, míg a helyi szereplőknek a nagyobb kínai kiszolgáltatottsághoz vezet. A térségbeli államok eltérő külpolitikai érdekei és különböző energiapolitikai kapacitásai megnehezítik egy együttműködésen alapuló, kiszámítható és a helyi érdekeket a külső szereplők befolyásával szemben megvédő közös, regionális energiarezsim kialakulását.⁷⁸ Nincs közöttük egyetértés arról, hogy az energiapolitikai együttműködést milyen módon és szinten folytassák, mivel e tekintetben is alapvetően eltérő lehetőségekkel és hagyományokkal rendelkeznek.⁷⁹ A térséggel foglalkozó szakirodalom többnyire a regionális integrációs kezdeményezés hiányát emeli ki olyan tényezőként, amely szükséges lenne az érintett államok energiabiztonsága és energiatermelői érdekei hatékony érvényesítése szempontjából.⁸⁰ Ez a megállapítás annak fényében valóban indokolt is, hogy Közép-Ázsia nem rendelkezik tengeri kijárással a világpiac felé, valamint szinte minden oldalról nagy katonai, gazdasági és demográfiai erőközpontok – három BRICS-ország: Kína, India és Oroszország – veszik körül. A régiót is magában foglaló multilaterális együttműködési formák (Eurázsiai Gazdasági Unió, Sanghaji Együttműködés Szervezete, Független Államok Közössége) vagy kínai, vagy orosz dominanciájú kezdeményezések, amelyekben a térség államainak az integrációját nem a belső, hanem a külső szempontok határozzák meg.

Peter Krasnopolsky szerint ugyanakkor az utóbbi másfél évtized kínai földgázinfrastruktúra-fejlesztései egyre inkább kikényszerítettek egyfajta multilaterális együttműködést az érintett országok között (gondoljunk csak arra, hogy a Közép-Ázsia–Kína földgázvezeték A, B, C és D szakaszának a megépítésében és üzemeltetésében valamilyen szintig mindegyikük érintetté vált).⁸¹ Kína tehát ebben a tekintetben képes volt az egyébként egymással szemben meglehetősen tartózkodó államokat együttműködésre bírni.⁸² Ez a multilateralizmus azonban inkább projektalapú, messze áll az intézményesüléstől és attól, hogy a résztvevők olyan általános energiapolitikai kérdéseket tűzzenek napirendre, amelyek túlmutatnak Pekingnek a térségbeli érdekein. Kína sem érdekelt egy ilyen, a saját szempontjait meghaladó, hatékony helyi érdekérvényesítésre képes regionális energiarezsim kialakításában.

Moszkva pedig hatalmpolitikai indokokból ellenérdekelt abban, hogy Peking energiapolitikai integrációt kezdeményezzen Közép-Ázsiában. Ez a több oldalról jelentkező érdektelenség, illetve az érdekérvényesítés hiánya tehát oda vezetett, hogy a multilaterális helyett bilaterális keretek közé szorult Kína együttműködése az egyes közép-ázsiai államokkal⁸³ – ami ugyanakkor kevesebb lehetőséget ad Oroszországnak arra, hogy hatással legyen a folyamatokra.⁸⁴

Következtetések

Jóllehet Kína az összes energiaigényének csupán kis részét elégíti ki az itt elemzett relációk révén szerzett és szerezhető földgázforrásokból, sokatmondó tény, hogy Peking ennek ellenére is alapvetően átalakítja a közép-ázsiai energiater szerkezetét. A jelen tendenciák folytatódása esetén a kínai befolyás további növekedése várható – ám jelentősebb politikai vagy katonai konfrontáció nélkül, ugyanis minden szereplő a stabilitásban és a kiszámíthatóságban érdekelt. Egy esetleges fegyveres összetűzés következtében jelentkező negatív hatások (terrorizmus, migráció, gazdasági válság stb.) kezelése – éppen Oroszország és Kína egyre nagyobb egymásrataltsága miatt – túl nagy költségekkel járna. A Közép-Ázsiában tapasztalható növekvő kínai szerepvállalás, valamint a még mindig számottevő orosz jelenlét együttesen egy sajátosan átmeneti geopolitikai helyzetet eredményez.⁸⁵

Kína közép-ázsiai energiapolitikai aktivizmusa a saját belső viszonyaiból ered, és Peking érdekein alapszik, az érdekérvényesítésével viszont más, regionális dominanciára törekvő hatalmak (legfőbbképp Oroszország) kihívójaként is fellép, ez pedig végső soron az ottani geopolitikai viszonyok átrendeződéséhez vezet. Ebben a tanulmányban éppen ezen ideiglenes állapotról igyekeztem minél élesebb képet készíteni, az energiapolitika, azon belül pedig kimondottan a közép-ázsiai földgázipar és földgázexport utóbbi másfél évtizedben tapasztalható fejleményeire koncentrálni.

Jegyzetek

- 1 A kutatást a Pallas Athéné Domus Meriti Alapítvány támogatta a PADME kutatói program keretében, 2022-ben.
- 2 Forrás: *The World Bank*, „Land Area (sq. Km) – Europe and Central Asia”, https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.TOTL.K2?locations=Z7&name_desc=true (a letöltés ideje: 2023. szeptember 16.); *The World Bank*, „Population, Total – Europe and Central Asia”, https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=Z7&name_desc=true (a letöltés ideje: 2023. szeptember 16.); *The World Bank*, „GDP (current US\$ – Europe and Central Asia”, https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=Z7&name_desc=true (a letöltés ideje: 2023. szeptember 16.); *OECD*, „What Does Turkmenistan Export to China? (2020)” https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/export/tkm/chn/show/2020/.
- 3 A 2000-es évektől kezdve – az Egyesült Államok közép-ázsiai gazdasági és katonai jelenlétének fokozódásával – egyre inkább a Kína és Oroszország közötti érdekegyezésnek lehetünk tanúi, mivel mindkét hatalom el kívánta kerülni, hogy a „hátországban” a rivális Egyesült Államok tartósan megvesse a lábát. Lubina, Michal: *Russia and China. A Political Marriage of Convenience – Stable and Successful* (Leverkusen: Verlag Barbara Budrich, 2017), 234. o.; Hashmi, Sana: „China–Central Asia Relations: Centrality of the Shanghai Cooperation Organisation” in *China’s Rising Strategic Ambitions in Asia*, szerk. Prathibha, M. S. (Újdelhi: Pentagon Press LLP, 2018), 194. o.
- 4 Sahakyan, Mher D.: „Russia, China and Central Asia: Cooperation over Competition”, *Asia Global Online*, <https://www.asiaglobalonline.hku.hk/russia-china-and-central-asia-cooperation-over-competition> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 16.).
- 5 A nyugat-kínai Hszincsiang–Ujgur tartomány – összesen 3700 km hosszan – három közép-ázsiai országgal, Kazahsztánnal, Kirgizisztánnal és Tádzsikisztánnal határos (Hashmi: „China–Central Asia Relations”, 195. o.). A kínaiaknak a térséggel való minden érintkezése e tartományon keresztül történik; az ország népesebb keleti területeit és Közép-Ázsiát összekötő közlekedési és az energiaszállítási infrastruktúra is ott épült ki. Így az utóbbinak számottevő gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális hatása van Kína nyugati tartományainak a mindennapi életére. Olyannyira, hogy Zenel Garcia amellett érvelt, hogy Kína közép-ázsiai aktivitása elősegíti az autonóm terület integrálását is, és így a pekingi vezetés saját államépítési törekvéseit is szolgálja a központi területektől etnikailag és vallásilag is jelentősen eltérő tartományban. Garcia, Zenel: *China’s Western Frontier and Eurasia. The Politics of State and Region-Building* (London: Routledge, 2022).
- 6 Kínai dokumentumokban ez a „három gonosz” (terrorizmus, szeparatizmus, radikalizmus) elleni harcként jelenik meg. Garcia: *China’s Western Frontier and Eurasia*, 62. o.
- 7 Lubina: *Russia and China*, 259. o.
- 8 Sari, Yaşar: „Energy Diplomacy and Foreign Policy Choice: Turkmenistan’s Relations with China”, in *Inter-State and Intra-State Conflicts in Global Politics. From Eurasia to China*, szerk. Tayyar, Arı (Lanham, MD: Lexington Books, 2022), 236. o.
- 9 Ide értendők a kőolajon és földgázon kívüli nyersanyagok – például a kazah urán, illetve a szén –, amelyek jelentős részét képezik a Kínával folytatott kereskedelemnek.
- 10 Gyene, Pál: „Kína gazdasági felemelkedése és az »új selyemút« percepciói Közép-Ázsiában”, *Külügyi Szemle*, 17., no. 3. (2018): 102.
- 11 Lubina: *Russia and China*, 235. o.

Új szereplő a „nagy játszmaiban”

- 12 Eder, Thomas Stephan: *China–Russia Relations in Central Asia. Energy Policy, Beijing’s New Assertiveness and 21st Century Geopolitics* (Berlin: Springer, 2014), 36–37. o.
- 13 Krasnopolsky, Peter: *China, Russia and Central Asian Infrastructure Fragmenting or Reforming the Region?* (London: Palgrave Macmillan, 2022), 287. o.
- 14 Hashmi: „China–Central Asia Relations”, 201. o.
- 15 Lubina: *Russia and China*, 237. o.
- 16 Uo., 236. o.
- 17 Sternberg, Troy: (2017). „Central Asian »Characteristics« on China’s New Silk Road: The Role of Landscape and the Politics of Infrastructure”, *Land*, 6., no. 55. (2017): 5.
- 18 Legalábbis, ami a kínai határt illeti, mert a nagy kínai népességközpontok, az igazi felvevőpiac valójában Kelet-Kínában található.
- 19 Ezek közé sorolható a „be nem avatkozás” és a szuverenitás védelmének elve a nemzetközi kapcsolatokban, valamint az autoriter kormányzási forma és a rezsimbiztonság követelményéből levezethető prioritások. Garcia: *China’s Western Frontier and Eurasia*, 8. o.
- 20 Umbach, Frank és Raszewski, Slawomir: (2017). *Strategic Perspectives for Bilateral Energy Cooperation between the EU and Kazakhstan. Geo-Economic and Geopolitical Dimensions in Competition with Russia and China’s Central Asia Policies* (Bonn: Konrad Adenauer Stiftung, 2017), 29. o.
- 21 A meglehetősen rossz állapotban lévő vezeték már régóta karbantartásra szorult volna. A kialakult helyzetért a felek egymást hibáztatták: a türkmének azzal vádolták Moszkvát, hogy a megállapodás szerintinél kevesebb földgázt vesznek át, így az a csőben felgyülemlett és robbanást okozott. Az oroszok a türkmén fél hanyagságával és a földgázuk gyenge minőségével magyarázták az esetet. Cutler, Robert M.: „Evolution of the East Central Eurasian Hydrocarbon Energy Complex. The Case of China, Russia, and Kazakhstan”, *African and Asian Studies*, 17., no. 1–2. (2018): 55.
- 22 Eder: *China–Russia Relations in Central Asia*, 53. o.
- 23 Umbach és Raszewski: *Strategic Perspectives for Bilateral Energy Cooperation*, 44. o.
- 24 Pirani, Simon: „Central Asian Gas: Prospects for the 2020s”, *OIES Paper*, no. 155. (2019): 12.
- 25 Lubina: *Russia and China*, 257. o.; Eder: *China–Russia Relations in Central Asia*, 52. o.; Gabuev, Alexander: „Crouching Bear, Hidden Dragon: »One Belt One Road« and Chinese–Russian Jostling for Power in Central Asia”, *The Journal of Contemporary China Studies*, 5., no. 2. (2016): 66.
- 26 Skalamera, Morena: „The Silk Road between a Rock and a Hard Place: Russian and Chinese Competition for Central Asia’s Energy”, *Insight Turkey*, 20., no. 4. (2018): 55.
- 27 A Türkmenisztánnal szomszédos Iránnak óriási földgázkészletei vannak. (Dudlák Tamás: „After the Sanctions: Policy Challenges in Transition to a New Political Economy of the Iranian Oil and Gas Sectors”, *Energy Policy*, 121., [2018]: 464–475.) Az azokban rejlő potenciál szintén motiválhatta Kínát abban, hogy vezetékes összeköttetést létesítsen a közép-ázsiai országokkal. Garcia: *China’s Western Frontier and Eurasia*, 103. o.; Horta, Loro: „The Dragon Looks West: China and Central Asia”, *Eurasia Review*, <https://www.eurasiareview.com/05102013-dragon-looks-west-china-central-asia-analysis/> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 16.), 2. o.
- 28 A CNPC-n kívül csupán az ENI és a Mitro International türkménisztáni befektetéséhez járultak hozzá. Amineh, Mehdi P., és Van Driel, Melanie: „China’s Statist Energy Relations with Turkmenistan and Kazakhstan”, *African and Asian Studies*, 17., (2018): 78.; Levine, Ilya: *US Policies in Central Asia. Democracy, Energy, and the War on Terror* (London: Routledge, 2016).
- 29 Amineh és Van Driel: „China’s Statist Energy Relations”, 78. o.

- 30 Kaczmarek, Marcin: *Russia-China Relations in the Post-Crisis International Order* (London: Routledge, 2015), 89. o.
- 31 Cutler, „Evolution of the East Central Eurasian Hydrocarbon Energy Complex”.
- 32 Pirani: „Central Asian Gas”, 4. o.
- 33 Habár a kínai export dominálja a türkmén földgázszektort, a viszonylag zárt türkmén gazdaság más ágazataiban mégsem sikerült Kínának megvetnie a lábát. Garcia: *China's Western Frontier and Eurasia*, 150. o.
- 34 Uo., 103. o.
- 35 Kirgizisztán és Tádzsikisztán „kihagyását” több megfontolás is indokolta: a két ország domborzatából adódó nagyobb földrajzi akadályok, a gyenge gazdasági teljesítőképességük, az instabil politikai rendszerük, valamint az ez utóbbiból is fakadó biztonsági kihívás, amelyet tovább ront a csempészet, a migráció és az egyes területek feletti állami kontroll hiánya. Mindezek ellenére a Közép-Ázsia-Kína földgázvezeték D szakasza ezen a két országon keresztül valósul meg.
- 36 Kaczmarek: *Russia-China Relations in the Post-Crisis International Order*, 89. o.
- 37 Garcia: *China's Western Frontier and Eurasia*, 105. o.
- 38 Fontos azt is számításba venni, hogy a közép-ázsiai földgáz ára Kína keleti népességszámjaitól már kevésbé versenyképes, mivel az óriási távolságok miatt jelentős belső szállítási költséggel is számolni kell. Meidan, Michal: *China's Energy Policies in the Wake of COVID-19: Implications for the Next Five Year Plan* (Oxford: Oxford Institute for Energy Studies, 2020), 7. o.; Pannier, Bruce: „The End of the (Gas Pipe-) Line for Turkmenistan”, *Radio Free Europe, Radio Liberty*, <https://www.rferl.org/a/turkmenistan-gas-pipeline-china-berdymukhammedov-iran-russia/28353522.html> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 16.).
- 39 Pirani: „Central Asian Gas”; Pannier: „The End of the (Gas Pipe-) Line for Turkmenistan”.
- 40 Bárdos-Féltoronyi Miklós: *A nagyhatalmak harca Euráziában. Geopolitikai esettanulmányok* (Budapest: L'Harmattan, 2015), 89. o.
- 41 Paik, Keun-Wook: (2015). *Sino-Russian Gas and Oil Cooperation: Entering into a New Era of Strategic Partnership* (Oxford: Oxford Institute for Energy Studies, 2015), 30. o.
- 42 Levine: *US Policies in Central Asia*, 149. o.
- 43 Garcia: *China's Western Frontier and Eurasia*, 148. o.
- 44 Romano, Giulia és Meglio, Jean-François: *China's Energy Security. A Multidimensional Perspective* (London: Routledge, 2017), 61. o.
- 45 Liang, Cindy: „PetroChina Looking to Resume Central Asia Gas Pipeline Line D Construction in 2024: Source”, *S&P Global*, <https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/market-insights/latest-news/Ing/122123-petrochina-looking-to-resume-central-asia-gas-pipeline-line-d-construction-in-2024-source> (a letöltés ideje: 2024. május 8.).
- 46 Ami viszont a közép-ázsiai kőolajkivitelt illeti, Kína pozíciója még nem domináns, mivel a régió nyugati (Oroszország, illetve a Kaszpi-tenger felé vezető) exportútvonalaival továbbra is fontosabbak, és megfelelő alternatívát jelentenek a kínai iránnyal szemben. A térségben e téren kulcsszerepet játszó Kazahsztán például 2022-ben 51,99 millió tonna kőolajat szállított Oroszországon keresztül Novorosszijszk kikötőjébe, majd onnan a vilá piacok felé, míg Kínába csupán 1,26 millió tonnát. Ebben az értelemben az Ukrajnában zajló háború alapjaiban nem befolyásolta a közép-ázsiai régió kőolajvezetékeinek a kihasználtságát. Krasnopolsky: *China, Russia and Central Asian Infrastructure*, 191-192. o.; Reuters, „Kazakhstan Increased Oil Exports Bypassing Russia in 2022”, <https://www.reuters.com/article/kazakhstan-oil-exports-idUSL8N34I57P> (a letöltés ideje: 2023. február 2.).
- 47 Cobanli, Onur: „Central Asian Gas in Eurasian Power Game”, *Energy Policy*, 68., (2014): 354.

- 48 *International Crisis Group*, „China’s Central Asia Problem”, <https://www.crisisgroup.org/sites/default/files/chinas-central-asia-problem.pdf> (a letöltés ideje: 2023. április 27.), 9. o.; Vasa László: „Közép-Ázsia: Eurázsiai Gazdasági Unió vagy Övezet és Út?”, *Polgári Szemle*, 16., no. 1–3. (2020): 342.
- 49 Vasa: „Közép-Ázsia”, 334. o.
- 50 Lubina: *Russia and China*, 237–238. o.
- 51 Gabuev: „Crouching Bear, Hidden Dragon”, 67. o.
- 52 *Saferworld*, „Central Asia at a Crossroads: Russia and China’s Changing Roles in the Region and the Implications for Peace and Stability”, <https://www.saferworld-global.org/resources/publications/918-central-asia-at-a-crossroads>, (a letöltés ideje: 2024. május 8.), 23. o.
- 53 Umarov, Temur és Gabuev, Alexander: „Is Russia Losing Its Grip on Central Asia? What China’s Growing Regional Ambitions Mean for Moscow”, *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/china/russia-losing-its-grip-central-asia> (a letöltés ideje: 2024. május 6.).
- 54 Andrews-Speed, Philip és Dannreuther, Roland: *China, Oil and Global Politics* (London: Routledge, 2011), 127. o.
- 55 Hashmi: „China–Central Asia Relations”, 201. o.
- 56 Kivételt e tekintetben leginkább Kazahsztán jelent, ahol az energiaiparban a nyugati vállalatok is jelentős szerepet játszanak.
- 57 Umbach és Raszewski: *Strategic Perspectives for Bilateral Energy Cooperation*, 33. o.
- 58 Pieper, Moritz: *The Making of Eurasia. Competition and Cooperation between China’s Belt and Road Initiative and Russia* (London: I.B. Tauris, 2022), 46. o.
- 59 Tracy, Elena F., Shvarts, Evgeny, Simonov, Eugene és Babenko, Mikhail: „China’s New Eurasian Ambitions: the Environmental Risks of the Silk Road Economic Belt”, *Eurasian Geography and Economics*, (2017): 16.
- 60 Skalamera: „The Silk Road between a Rock and a Hard Place”, 48. o.
- 61 Gyene: „Kína gazdasági felemelkedése”, 106. o.
- 62 Amineh és Van Driel: „China’s Statist Energy Relations”, 70. o.
- 63 Bár a közép-ázsiai államok gyengén szabályozott társadalmi és környezetvédelmi előírásai lehetővé teszik Kína számára, hogy „költséghatékonyan” működjön a régióban, a helyi korrupció mértéke komoly kockázatot is jelent az egyes projektek megvalósulása szempontjából. Fedorenko, Vladimir: *The New Silk Road Initiatives in Central Asia* (Zürich: Rethink Institute, 2013), 13. o.
- 64 Sternberg: „Central Asian »Characteristics«”, 8–9. o.
- 65 Skalamera: „The Silk Road between a Rock and a Hard Place”, 49. o.
- 66 Smedley, Mark: „China’s Central Asia Imports up 13% in 2017”, *Natural Gas World*, <https://www.naturalgasworld.com/chinas-central-asia-imports-up-13-in-2017-57926> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 16.).
- 67 Pannier: „The End of the (Gas Pipe-) Line for Turkmenistan”.
- 68 Amineh és Van Driel: „China’s Statist Energy Relations”, 72. o.
- 69 Pirani: „Central Asian Gas”, 3. o.
- 70 World Bank Group, *The Impact of China on Europe and Central Asia. Europe and Central Asia Economic Update* (Washington, DC: World Bank, 2016), 116. o.
- 71 Thornton, Susan A.: *China in Central Asia: Is China Winning the “New Great Game”?* (Washington, DC: Brookings, 2020), 3. o.
- 72 Siddi, Marco és Kaczmariski, Marcin: „The EU and China in Central Asian Energy Geopolitics” in *The European Union, China and Central Asia. Global and Regional Cooperation in a New Era*, szerk. Bossuyt, Fabienne és Dessein, Bart (London: Routledge, 2021), 161–177. o.

- 73 Gleason, Gregory: „China, Russia, and Central Asia: Triangular Energy Politics” in *China’s Energy Relations with the Developing World*, szerk. Currier, Carrie Liu és Dorraj, Manochehr (London: The Continuum International Publishing Group, 2011), 94., 96. o.
- 74 Omelicheva, Mariya és Du, Ruoxi: „Kazakhstan’s Multi-Vectorism and Sino–Russian Relations”, *Insight Turkey*, 20., no. 4. (2018): 102.
- 75 Uo., 100. o.
- 76 Lubina: *Russia and China*, 249. o.
- 77 Omelicheva és Du: „Kazakhstan’s Multi-Vectorism”, 95. o.
- 78 Skalamera: „The Silk Road between a Rock and a Hard Place”, 47. o.
- 79 Aminjonov, Farkhod: „Security of the Central Asian Energy System: Institutional Versus State Interests”, *OSCE Academy*, no. 32. (2016): 16.
- 80 Uo., 3. o.; Fedorenko: *The New Silk Road Initiatives*, 35. o.; Mayer, Maximilian: *Rethinking the Silk Road. China’s Belt and Road Initiative and Emerging Eurasian Relations* (London: Palgrave Macmillan, 2018), 20. o.
- 81 Krasnopolsky: *China, Russia and Central Asian Infrastructure*, 196. o.
- 82 Griffiths, Richard T.: *Revitalising the Silk Road. China’s Belt and Road Initiative* (Leiden: HIPE Publications, 2017), 131. o.
- 83 Bár voltak a regionalizációt célzó kísérletek, például a Sanghaji Együttműködés Szervezetének Energiaklubja révén, azok lényeges eredményre nem vezettek. Krasnopolsky: *China, Russia and Central Asian Infrastructure*, 179. o.
- 84 Diesen, Glenn: *Russia’s Geoeconomic Strategy for a Greater Eurasia* (London: Routledge, 2018), 98., 105. o.
- 85 Rossi, Marco és Bendini, Roberto: „Old Games, New Players: Russia, China and the Struggle for Mastery in Central Asia”, *European Parliament*, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2012/491436/EXPO-INTA_SP\(2012\)491436_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2012/491436/EXPO-INTA_SP(2012)491436_EN.pdf) (a letöltés ideje: 2024. május 8.).